

великий комплекс конкретних видів злочинів. Проблемою комп'ютерної злочинності займаються спеціальні комітети ООН, Ради Європи, Інтерпол.

Комітет по законодавству Ради Європи підготував мінімальний перелік видів комп'ютерних злочинів, що був рекомендований для цілей кваліфікації і реєстрації злочинів усім державам-членам: комп'ютерне шахрайство, тобто втручання, зміна, знищення або приховування комп'ютерних даних чи програм; комп'ютерна підробка; пошкодження комп'ютерної інформації або програм; комп'ютерна диверсія; несанкціонований доступ; несанкціоноване перехоплення інформації; несанкціоноване відтворення комп'ютерних програм; несанкціоноване відтворення топографії.

Кримінальний кодекс України містить окремий розділ XVI «Злочини у сфері використання електронно-обчислюваних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж».

До розряду «комп'ютерних злочинів» можна також віднести різного роду зловживання під час використання платіжних карток.

У ст. 200 КК України (2001) передбачена відповідальність за підробку платіжних карток, так само за придбання, зберігання, переведення, пересилання з метою збуту підроблених платіжних карток або їх використання чи збут.

ПРИМІТКИ

1. Детальніше щодо кримінально-правових класифікацій див: Кривоченко Л. Н. Классификация преступлений. – Х., 1983.

ЛІТЕРАТУРА

1. Чернявський С. С. Злочини у сфері банківського кредитування (проблеми розслідування та попередження): навч. посіб. / С. С. Чернявський; за заг. ред. О. М. Джужи. – К., 2004. – 289 с.
2. Кудрявцев В. Н. Структура преступности и социальные изменения / В.Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1971. – № 6.
3. Остроумов С. С. Советская судебная статистика / С.С. Остроумов. – М., 1976.
4. Давыденко Л. М. Криминологическая характеристика преступлений / Л.М. Давыденко // Вопросы борьбы с преступностью. – М., 1984. – Вып. 41. – С. 23-30.
5. Зелинский А. Ф. О криминологической классификации преступлений / А.Ф. Зелинский // Проблемы социалистической законности на современном этапе коммунистического строительства. – Х., 1978. – С. 210-212.
6. Пратт А. Лестер. Обманные операции в банковском деле / А. Пратт / Пер. с англ. – М., 1995 – 224 с.
7. Ларичев В. Д. Как уберечься от мошенничества в сфере бизнеса / В.Д. Ларичев. – М.: Юрист, 1996.
8. Чернявський С. Економічне шахрайство у банківській сфері / С. Чернявський // Право України. – 2003. – № 7. – С. 48-52.

УДК 343.235.2

ФІЗИЧНИЙ АБО ПСИХІЧНИЙ ПРИМУС ЯК ОБСТАВИНА, ЩО ВИКЛЮЧАЄ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ (НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ АСПЕКТИ)

Храмцов О. М.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: У статті розглядаються кримінально-правові норми національного та закордонного законодавства, які передбачають таку обставину, що виключає злочинність діяння як фізичний або психічний примус. Надаються авторські пропозиції щодо вдосконалення відповідної норми кримінального законодавства.

Ключові слова: обставини, що виключають злочинність діяння, фізичний примус, психічний примус, спонукання, фізичне насильство, психічне насильство.

Анотация: В статье рассматриваются уголовно-правовые нормы национального и зарубежного законодательства, которые предусматривают такое обстоятельство, которое исключает преступность деяния как физическое или психическое принуждение. Предлагаются авторские рекомендации по усовершенствованию соответствующей нормы уголовного законодательства.

Ключевые слова: обстоятельства, которые исключают преступность деяния, физическое принуждение, психическое принуждение, понуждение, физическое насилие, психическое насилие.

Annotation: This article deals with the criminal law norms of national and foreign legislation, which provide for such a circumstance that excludes the act criminality as a physical or mental coercion. The author's recommendations for improving the proper norm of the criminal legislation are proposed.

Key words: the circumstances excluding the act criminality, physical abuse, mental abuse, coercion, physical violence, psychological violence.

Кримінальний кодекс України (далі – КК України) 2001 року вперше замість трьох обставин, що виключають злочинність діяння передбачив сім.

Як самостійна обставина, що виключає злочинність діяння, визнається й фізичний та психічний примус. Така позиція законодавця, з одного боку, є достатньо обґрунтованою та обумовленою сучасним розвитком суспільства, економіки, науки, особливостями

© Храмцов О.М., 2013

правоохоронної діяльності тощо, а з іншого – характеризується недостатньою розробленістю відповідних кримінально-правових норм, що призводить до труднощів кваліфікації протиправної поведінки та вирішення питання про притягнення чи звільнення осіб від кримінальної відповідальності. Такі складнощі виникають і при правовій оцінці поведінки осіб, яка вчиняється під фізичним або психічним примусом.

Проблемою обставин, що виключають злочинність діяння, займалися такі науковці, як Г.В. Бушуєв, С.О. Домахін, В.М. Козак, Н.І. Паше-Озерський, М.І. Якубович, Ю.В. Баулін, Н.М. Ярмиш та інші. Наукові дослідження були присвячені юридичній природі обставин, що виключають злочинність діяння, їх кримінально-правовій характеристиці.

Слід зазначити, що кримінально-правова характеристика фізичного та психічного примусу розроблена достатньо повно. Нами ж пропонується розглянути цю обставину не тільки з юридичних, а і з психологічних позицій. Такий комплексний підхід дозволяє визначити недоліки відповідної кримінально-правової норми. Нами запропоновані певні рекомендації щодо її вдосконалення, які дозволять уникнути труднощів при правовій оцінці такої поведінки. Розробка таких рекомендацій є метою цієї роботи.

Слід зазначити, що кримінальне законодавство країн світу по-різному відноситься до фізичного та психічного примусу як обставини, що виключає злочинність діяння. В одних вона чітко зафіксована. До них відносяться Росія, Україна, Білорусь та інші. Це обумовлено як правовими традиціями, так і доктринальними положеннями про свободу волі, у відповідності з якими людина завжди має можливість вибору свободи волі.

В інших країнах кримінальне законодавство передбачає примус як обставину, що виключає злочинність діяння, але спеціально не розрізняє фізичний або психічний примус. Так, згідно зі ст. 122-2 КК Франції не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка діяла під впливом сили або примусу, які вона не могла перебороти [1, с. 37]. Тобто, термінологічно не розрізняються фізичний та психічний примус. Однак виходячи з тлумачення норми законодавець цієї країни мав на увазі саме два види примусу. Умовою звільнення особи від кримінальної відповідальності виступає відсутність у неї можливості протидіяти примусу до вчинення злочину.

Такий підхід знайшов своє відображення і в кримінальному законодавстві США. Так, згідно з параграфом 309 КК штату Пенсільванія підставою для захисту від кримінального переслідування виступають обставини, коли виконавець здійснив поведінку внаслідок примусу, під впливом застосування протиправної фізичної сили або погрози її застосування до неї або іншої особи, яким, маючи розумну твердість, неможливо було протидіяти. Якщо особа за недбалістю сама поставила себе в стан, при якому з'явилася можливість бути підданою примусу, то цей параграф не застосовується [2, с. 131]. Таким чином, в даній нормі сформульовані ознаки фізичного та психічного примусу як

обставини, що виключає злочинність діяння. До них належать: 1) наявність примусу у вигляді застосування фізичної сили або погрози її застосування; 2) протиправність дій особи, яка примушує; 3) спрямованість примусу на конкретну особу з метою змусити її вчинити заборонене законом діяння або на інших осіб (родичів, знайомих); 4) неможливість, виходячи з розумної твердості, протистояти примусу; 5) відсутність провокації примусу.

Подібний підхід існує і в кримінальному законодавстві Аргентини. Згідно зі ст. 34, не підлягає кримінальної відповідальності той, хто був змушений діяти в результаті застосування до нього непереборної фізичної сили або погрози застосування тяжкої та неминучої шкоди [3, с. 52]. У цьому випадку також виділяються два види примусу: фізичний та психічний. Але останній, достатньо повно конкретизований. Це повинна бути тяжка і неминуча шкода.

Цікавим є положення загального кримінального законодавства Англії, яке регламентує примус. Слід зазначити, що законодавчо врегульований лише окремий випадок примусу, а саме – примус чоловіком дружини до вчинення злочину. Відповідно до Закону про кримінальну юстицію, 1925 року заміжня жінка, яка вчинила злочин під примусом з боку чоловіка не притягається до кримінальної відповідальності. Кримінальному покаранню підлягає чоловік. «Такий підхід обумовлений традиціями англійського кримінального права. Тривалий час вважалося, що дружина, яка вчинила злочин за присутності чоловіка, повинна розглядатися не як суб'єкт, а як знаряддя вчинення злочину» [2, с. 132]. Слід зазначити, що це положення є застарілим. Зараз питання про звільнення дружини від кримінальної відповідальності у разі примусу до вчинення злочину з боку чоловіка вирішується судом присяжних з урахуванням всіх обставин справи.

У кримінальних кодексах інших країн фізичний та психічний примус або прямо не передбачений як обставина, що виключає злочинність діяння (ФРН, Польща, Китай), або передбачений достатньо поверхнево. Так, згідно з п. 6 ст. 21 КК Іспанії, не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка діяла в стані сильного страху [3, с. 132]. Такий страх може бути викликаний і фізичним та психічним насильством, які застосовуються до потерпілого.

Ч. 1 ст. 40 КК України визначає, що не є злочином дія або бездіяльність, яка заподіяла шкоду правоохоронюванім інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. Ч. 2 цієї статті вказує на другий вид примусу – психічний. Виходячи з цього закон та теорія виділяє два види примусу – фізичний та психічний. Під фізичним примусом розуміється протиправний фізичний вплив на людину (наприклад, застосування фізичної сили, нанесення удару, побив, тілесних ушкоджень, введення в організм різноманітних препаратів тощо) з метою примусити її вчинити злочин. У свою чергу, під психічним примусом розуміється погроза застосування до особи фізичного насильства або заподіяння матеріальної або моральної шкоди (наприклад, погроза вбити, знищити або пошкодити

майно, поширити відомості, що ганьблять особу, тощо) із метою спонукати її вчинити злочин [4, с. 270-271]. Фізичний примус поділяється на непереборний (особа цілком позбавлена можливості керувати своїми діями (бездіяльністю) та переборний (у особи залишається можливість керувати своїми діями (бездіяльністю)). Питання про кримінальну відповідальність особи у разі наявності переборного примусу та психічного примусу вирішується за правилами, які визначені нормою кримінального законодавства про крайню необхідність.

В.В. Іванова під примусом розуміє вплив на особу поза або всупереч її волі. На її думку, примус – це вплив на особу проти її волі, який обмежує свободу вибору поведінки, що має на меті змусити діяти відповідно волі того, хто примушує [5, с. 49]. Фізичний примус, на думку більшості вчених, спрямований на біологічну підструктуру особи. Фактично під фізичним примусом розуміються насильницькі дії або фактично фізичне насильство. Разом з тим, існує точка зору, що фізичний примус як вплив на людину разом з нанесенням побоїв або тілесних ушкоджень пов'язаний зі знищенням майна [6, с. 7]. Дозволимо собі не погодитись з такою позицією, тому що пошкодження майна здійснює посягання не на фізичну недоторканість особи, а впливає на психіку і волю особи, відносно якої здійснюється примушування.

У науці кримінального права виділяють критерії наявності стану фізичного примусу, що повністю позбавляє особу, яку примушують можливості керувати своїми діями. До них належать: спрямованість примусу (примус пов'язаний із впливом на іншу людину, в результаті якого особа позбавляється можливості керувати своїми діями); наявність примусу; дійсність примусу; непереборний характер примусу. Ці ознаки також характеризують і психічний примус з тією лише різницею, що вирішення питання про кримінальну відповідальність здійснюється за правилами крайньої необхідності. В. Ф. Іванов вважає, що спонукання та примус є насильницьким впливом на волю особи з метою викликати з її боку певну відповідну поведінку. На його думку, вони є особливим впливом психічного насильства, який не переслідує мету нанесення фізичної або психічної травми (хоча вона об'єктивно може мати місце), а спрямоване на придушування або обмеження свободи волевиявлення потерпілого при одночасному стимулюванні необхідної для злочинця поведінки. Ця мета і визначає конкретні способи насильницького впливу на волю людини [6, с. 8-9].

Але, незважаючи на істотну розробленість поняття примусу та його видів, викликає зауваження взагалі розмежування примусу на фізичний та психічний. Автор підтримує позицію тих вчених, які не визнають поняття «фізичний примус». Так, Н.М. Ярмиш вважає, що не існує не тільки «непереборного фізичного примусу», а і «фізичного примусу» Це не фізичний примус, а насильство. Воно є додатковим засобом (хоча і дуже міцним) впливу на психіку особи, яку схиляють до певного вчинку. Примус – це саме психічне насильство. Але для більшої ефективності воно може супроводжуватись насильством фізичним. На її думку, впливаючи на тіло людини, її ні до чого не можна примусити.

Можна лише зробити щось самому замість неї, застосовуючи непереборне фізичне насильство. Примусом є тільки такий вплив на свідомість, при якому особа залишається здатною здійснювати вчинки, яких від неї вимагають, проявляти волю [7, с. 52-53]. У свою чергу, М. Г. Угрехлідзе має іншу позицію. Він наголошує, що «фізичний примус» це вплив на організм людини на відміну від психічного, об'єктом якого є психіка людини [8, с. 37].

На нашу думку, примус може бути лише психічним. Він може бути підкріплений фізичним насильством. Але якщо має лише насильство, то це не фізичний примус, а саме фізичне насильство. Тому, на наш погляд, стаття 40 КК України повинна мати назву «Психічний примус» і викладена в такій редакції:

1. Не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом психічного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками.

2. Питання про кримінальну відповідальність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо ця особа зазнала психічного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, вирішується відповідно до положень статті 39 цього Кодексу.

Також повинна бути змінена редакція п. 6. ч. 1 ст. 66 КК України. Під обставиною, яка пом'якшує кримінальне покарання повинно визнаватись не вчинення злочину під впливом погрози, примусу, а вчинення злочину під впливом фізичного та психічного насильства. Таким чином, в даній нормі будуть охоплені всі випадки впливу на волю іншої особи з метою примусити її до протиправної поведінки.

Для встановлення ознак непереборного або переборного психічного примусу слід використовувати психологічні знання і залучати відповідних спеціалістів. Саме вони можуть визначити ступінь примусу, який або взагалі виключає вольовий характер дій, або істотно обмежує волю особи, яку примушують до протиправних діянь. Для оцінки ступеня примусу слід урахувувати не тільки об'єктивний, а і суб'єктивний критерій. Тобто, слід оцінити не тільки «засоби», за допомогою яких здійснюється примус (наприклад, небезпечність фізичного насильства або реальність погроз), а і індивідуальні особливості особи, яку примушують. Це можуть бути вік, рівень життєвого досвіду, стан здоров'я тощо. Так неповнолітня особа може оцінювати погрозу як таку, що позбавляє її можливості діяти за своєю волею, а доросла особа не вважати її такою.

Спеціальні знання особливо потрібні при встановленні ознак переборного психічного примусу і повинні бути ураховані при кваліфікації дій особи за правилами крайньої необхідності. Вони мають значення для:

- оцінки суб'єктивного сприйняття реальності шкоди, яка може бути заподіяна у випадку невиконання вимоги особи, яка примушує;
- оцінки фактичної помилки особи, яка вчиняє діяння внаслідок примусу відносно порівняння

цінності об'єкту, на який вона посягає та об'єкту, якому загрожує особа, що її примушує;

- оцінки наявності перевищення меж крайньої необхідності, урахуваючи суб'єктивне ставлення особи;

- встановлення наявності сильного душевного хвилювання, спричиненого небезпекою для особи, внаслідок якого вона не могла належним чином оцінити відповідність заподіяної шкоди і тієї шкоди, нанесенням якої загрозували.

Таким чином, при здійсненні правової оцінки поведінки особи, яка діяла під впливом психічного примусу обов'язковим є призначення психологічної експертизи, яка б дала відповіді на вказані вище питання.

Такий підхід дозволить в цих випадках дотримуватися наступних важливих принципів кримінального права:

1) принципу вини (особа підлягає кримінальній відповідальності лише при наявності вини – психічного ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності; об'єктивне ставлення, тобто настання кримінальної відповідальності за невинне спричинення шкоди не допускається);

2) принципу справедливості (урахування особливостей та стану особи в момент здійснення протиправної поведінки при притягненні її до кримінальної відповідальності та призначенні покарання або інших заходів кримінально-правового впливу);

3) принципу законності (злочинність та караність діяння, а також інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки кримінальним законодавством; застосування закону про кримінальну відповідальність по аналогії заборонено).

ЛІТЕРАТУРА

1. Уголовный кодекс Франции. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2005. – 343 с.
2. Малиновский А. А. Сравнительное правоведение в сфере уголовного права: моногр. / А. А. Малиновский. – М.: Междунар. отношения, 2002. – 376 с.
3. Уголовный кодекс Аргентины. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2003. – 240 с.
4. Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов [та ін.]; за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.: Юрінком Інтер; Х.: Право, 2001. – 416 с.
5. Иванова В. В. Преступное насилие: монография / В. В. Иванова. – М.: ЮИ МВД РФ, Книжный мир, 2002. – 83 с.
6. Иванов В. Ф. Уголовно-правовая оценка правонарушения: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. – Саратов, 1986. – 15 с.
7. Ярмыш Н. Н. Действие как признак объективной стороны преступления (проблемы психологической характеристики): Н. Н. Ярмыш. – Х.: Основа, 1999. – 84 с.
8. Угрехилидзе М. Г. Об одном аспекте взаимодействия объективной и субъективной сторон преступления / М. Г. Угрехилидзе // Актуальные проблемы борьбы с преступностью. – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1983. – С. 36-42.

УДК 343.01.+343.3.+167.7

О МЕТОДОЛОГИИ ИССЛЕДОВАНИЯ МЕСТА И РОЛИ УГОЛОВНОГО ПРАВА В ОБЕСПЕЧЕНИИ РАЗВИТИЯ ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА В УКРАИНЕ

Лантин Я. А.,

кандидат юридических наук, доцент
кафедры уголовно-правовых дисциплин
юридического факультета
Харьковского национального университета
имени В. Н. Каразина

Аннотация: Статья посвящена установлению условий адекватности применения диалектического метода познания в уголовно-правовых исследованиях.

Ключевые слова: уголовное право, наука, диалектика, логика, парадигма.

Анотация: У статті з'ясовуються умови адекватності застосування діалектичного методу пізнання у кримінально-правових дослідженнях.

Ключові слова: кримінальне право, наука, діалектика, логіка, парадигма.

Annotation: The article deals with the exposure of dialectics adequacy in criminal law science.

Key words: Criminal Law, science, dialectics, logic, paradigm.

Актуальность изучения методологических основ исследования места и роли уголовного права в обеспечении развития гражданского общества в Украине объясняется следующими обстоятельствами. Во-первых, в Украине приняты и введены в действие

нормативные акты, образующие систему правового обеспечения государственной политики способствования развитию гражданского общества. Формирование этой системы завершено Указом Президента Украины от 24 марта 2012 року № 212/2012 «Об утверждении Стратегии государственной политики способствования